

СНЕЖАНА ШАПОЊИЋ-АШАНИН

ШИШАНО КУМСТВО У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ

СНЕЖАНА ШАПОЊИЋ-АШАНИН
УУ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK 398.3 (497.11)

У старој српској и словенској традицији уопште није у потпуности расветљен начин, дужина и облик ношења косе. Тихомир Ђорђевић је претпостављао да су Словени носили косу исту или бар сличну као и остали индоевропски народи.¹ Облик, а пре свега дужина ношења косе кроз дугу словенску историју стално се мењала и довођена је у узрочно-последичну везу са миграционим кретањима у одређеном дужем или краћем временском раздобљу. Велики су утицаји словенских суседа – и у прапостојбини, и оних након њиховог доласка на Балкан. Тихомир Ђорђевић је, заступајући Нидерлеову тезу, тврдио да су Словени, на основу римског и угатског утицаја, у периоду краја паганства носили кратку косу.² Стрижење у том периоду било је знак ропства.³ Јужни Словени су у време доласка на Балкан носили дугу косу, сачувавши, при том, ону културу ношења косе која је владала у њиховој прапостојбини. У континуитету Словени су носили дугу косу и у време примања хришћанства и више векова после тога. Стари српски манастири пуни су фресака на којима су приказани људи са дугом косом. Касније дуга коса

је сплетана у плетеницу или је увијана у перчин. Почетком XIX века дошло је до првог систематског скидања перчина. У питању је била наредба од стране власти, која је код народа различито прихваћена. Међу првима који је скинуо перчин био је хајдук Вељко Петровић.⁴ Тако, за релативно кратко време, ношење дуге косе се изобичајило, прешавши чак у другу крајност, а то је да је ношење дуге косе од стране мушкараца сматрано веома неспростојним и заосталим. Изузетак су чинили они који су и даљим ношењем дуге косе желели да покажу и истакну свој друштвени статус, свештеници православне цркве, на пример.

У српској традиционалној култури одувек се придавао велики значај коси као саставном делу човечјег тела. Полазачи од те чињенице, јасно је да је самом шишању косе посвећивана изузетна важност.

Велику улогу у етнологији има прво ритуално шишање дечје косе, односно стрижба. Овај обред представља акт из домаћег култа, који се огледа у виду приношења жртава прецима. Одсечена коса се при ритуалном шишању приноси на дар раније умрлим члановима породице. Истовремено, овим обредом је стрижено дете иницијацијом увођено у друштвену заједницу, као њен равноправни члан. Шишање дечје косе представља и ритуално очишћење оне јединке над којом се обред спровођи, када се при одсецању косе одбацује сва нечистоћа и болести.

Прво ритуално стрижење дечје косе представља домаћу свечаност којој је раније придавана изузетно велика улога, много већа и од самог обреда крштења. Обред прве стрижбе дечје косе много је старији од обреда крштења. Стрижба сеже у период пре појаве самог хришћанства и јако се дуго одржала и након примања хришћанства од стране нашег народа. Елементе овог обреда прихватила је Српска православна црква приликом крштења, односно увођења нових чланова под окриље своје религије. Симболично резање дечје косе при крштењу води порекло од првог ритуалног шишања. Сечење косе у облику крста указује на то да је овај обичај временом добио хришћанско обележје. Петар Влаховић сматра да обред шишања и обред крштења представљају јединствену врсту иницијације, увођења јединке у одређени ритуал у породицу и домаће култове.⁵ Обред стрижбе, а касније и обред крштења, обавезно је пратило давање имена детету, које је представљало легитимисање новорођеног члана и његово увођење у домаћи култ. Иако је давање имена детету и свечано стрижење косе, готово увек, спровођено заједно као јединствен обред, Веселин Чајкановић је истицао и њихову различитост. Тако је давање имена представљало увођење детета у одређену људску заједницу, као њен равноправан члан, док је шишање представљало жртву прецима⁷ са жељом да се што више умилостиве умрли

чланови породице – како би били што паклоњенији детету. Очекивало се, приношењем одсечене косе као жртве прецима, да дете добије сигурну заштиту, што је у време веровања у загробни живот давало спокојство родитељима, односно актерима овог обреда. Жртве се припосе и из веровања да духови предака и после смрти утичу на живе сроднике, и то пре у негативном, него у позитивном смислу.⁸ Подстриг прве дечје косе врши се и код савремених балканских народа, приношењем жртава покојницима и духовима предака, све у жељи да одређена жртва послужи покојнику и прастарим паганским идолима. Корене магијско-религијских радњи везаних за подстриг налазимо у поштовању духова покојних предака и, како истиче Татомир Вукановић, богопоштовању паганских разноврсних идола – и матрилокалног, и патрилокалног карактера.¹⁰

Подстриг прве дечје косе, праћен одређеним ритуалним обредима, обавља се у одређено доба узраста детета. Са првим писаним поменима подстрига дечје косе код словенских народа Т. Вукановић се сусрео код Чеха и Словака из X века.¹¹ Даље помене овог обреда налазимо у разним повељама са територије Дубровника и Далмације, у путописима Евлије Челебије по Балкану, у бројним народним песмама и причама, у Вуковом „Рјечнику” и народном предању. Т. Вукановић је разликовао више врста и типова подстрига дечје косе. То су: подстриг прве дечје косе као стародревни обичај; прва стрижба дечје косе из пријатељства; подстриг кад се не држе деца; због болести; стрижба у размирицама, свађи, крвној освети и умиру; заветована стрижба у циљу брачне плодности и купљена прва стрижба или шишано кумство.¹²

Обред шишаног кумства код балканских народа веома је распрострањен. До првог ритуалног стрижења детету се уопште не сече коса. Изузетно, у новије време, коса детету се смела одсећи само приликом његовог крштења. Случајно одсечену косу пре свечаног обреда треба чувати до првог шишања и тада је дати куму – да је и он још једном преуреже и помеша са осталом косом коју је одрезао.¹³ Ритуално шишање изводи се на крају прве године живота детета. Дешава се да, уколико се дете не ошиша тада, онда се стрижба обавља тек треће, пете или чак седме године живота. Правило, које је владало на ширем словенском подручју и у чачанској околини, јесте да се дете може шишати само непарне године његовог живота. Раније је ритуал првог обредног подстрига дечје косе обављан истовремено када и само крштење. Прво обредно шишање дечје косе сматрано је великом породичном радошћу. Често је свечаност поводом стрижбе обављана богатије и од саме свадбе. Припреме за овај обред почињале су углавном неколико недеља раније. Припремани су јело, пиће, дарови за кума и остале званице.

Кум и остали гости су на обред подстрига свечано позивани. Обично се позивају неколико дана раније. Госте позива подстрижеников отац, некада и деда, обавезно здравицом. Домаћин који позива кума обавезно носи буклију ракије или вина, некада и погачу и печену кокошку. Остале званице се позивају само са буклијом или флашом ракије. У овом обреду кум има необично важну улогу. Он је посредник између живих и мртвих и припада му извесно божанско поштовање. Полазећи од чињенице да мртви из куће у којој се догађа обред представљају домаћа божанства, Веселин Чајкановић куму даје и изванредно мртвачки, односно хтонски карактер.¹⁴ Митар Влаховић истиче да је шишано кумство познато још из времена Старог и Новог завета.¹⁵ Шишано кумство, заједно са венчаном, припада групи сувог кумства, за разлику од крштеног, које припада мокрог кумства. Код крштења деце (мокрог кумства) главни чин обреда јесте купање водом, чиме се симболизује духовно и телесно очишћење. Полазећи од тога да је циљ шишаног – сувог и крштеног – мокрог кумства заједнички, Веселин Чајкановић је оба изједначавао дајући у еволутивном смислу предност шишаном кумству. Оба ова кумства представљају врсту иницијације, увођење детета уз одређени ритуал у породицу и домаће култове. Није правило да шишани и крштени кум буде иста особа. У старини се више среће да су шишани, крштени, па и венчани, кумови независни један од другог. Временом, ова су се кумства спајала и изједначавала, тако да данас један кум и венчава, и крштава, и шиша. Раније је шишано кумство било на високој цели. Кумче је поштовало свог шишаног кума исто, или, пак, више, него крштенога. Детињи родитељи су поштовали шишаног кума, љубили га у руку, устајали кад он улази, уступали му почасно место – да седне. Родитељи за шишаног кума одабирају особу од угледа, вредну, радну и имућну. Често на овај избор утичу и спољашњи изглед и здравље будућег кума. Веровало се да од овог избора зависи будући пораст косе и детета и његов напредак и здравље. Води се рачуна и о квалитету пријатељства које ће се склопити након обављеног обреда. Често се за шишаног кума одабира она особа која има чврсту, здраву и јаку косу – како би се та лепота и здравље пренела на подстриженика.

Татомир Вукановић сматра да подстриг дечје косе (или шишано кумство) представља најраспрострањенији стародревни ритуални обред код балканских народа.¹⁶ Шишано кумство представља блиско духовно сродство. Често се среће да се шишано кумство склапа из пријатељства, односно да се близак веран човек што више веже за себе и своју породицу.

У чачанским селима није још увек заборављено да се некада, у случају да се неке не држе деца, новорођенче износи на пут или неку

раскрсницу, па ко први наиђе на дете, мора му бити шишани или крштени кум. Ово се сматрало срећним и веровало се да ће у том случају зле силе, које су изазивале смрт у породици, бити побеђене. Овакво кумство је називано „кумством на раскрсници”. Сматрало се да на овакав начин понуђено кумство не ваља одбити, чак ни онда када на дете наиђе неко ко не припада хришћанској православној цркви. Тако се често у литератури, па и у народној поезији, среће кумство између иноверника. Може се чак и претпоставити да је шишано кумство настало због могућности да шишани кумови могу бити припадници различитих вера, што пије могуће код крштеног кумства. Србин је, из захвалности, могао позвати муслимана да му ошиша дете, после чега су они постајали шишани кумови; међу собом су се тако и звали и поштовали се исто као и да су крштени.

Кум је био представник предака и имао је главну улогу у домаћем култу, у свим кључним прелазним догађајима у току животног циклуса, где свакако спада и обред првог шишања дечје косе.

Кумство на раскрсници се могло успоставити и онда када неко дете дуго болује. Оно се изнесе на раскрсницу, па ко први наиђе – постаје му шишани кум. У том случају припреме за подстриг трају веома кратко, а сам обред се изводи са мање свечаности него иначе. Верује се да ће болест детету да спадне, као што спада одсечена коса са главе.

Раније је, не тако ретко, уобичавана прва стрижба дечје косе у крвпој освети и умиру завађених народа. У превазилажењу свађа и сукоба често се успостављало склапање кумстава, код једноверника крштеног, а код припадника различитих конфесија шишаног кумства. Често су шишаним кумством превазилажени сукоби и непријатељства између народа, родова и породица, који су од тог часа постајали поуздани и верни пријатељи.

Код Г. Вукановића се срећу два необична начина склапања шишаног кумства. Један је обећано кумство у циљу брачне плодности,¹⁷ а други је откуњена прва стрижба дечје косе.¹⁸ Заветована или обећана стрижба је ретко сретана и остала је забележена само као појединачни случајеви. То се дешавало у породицама без деце, када је, у жељи да се добије потомство, унапред биран кум који ће да шиша дете. То обећање се морало поштовати. У чачанском крају овакви случајеви нису забележени, нити су познати. Непозната је и појава откупа шишаног кумства, која се и раније могла срести у селима Горње Мораве и Косова.

Богатије породице су могле преузети кума од сиромаша уз новчану надокнаду. Промена кумства се врши уз пристајак дечјих родитеља, слично као и код промене крштеног кума. Сматра се да, ако се промена

кума изврши без обостране сагласности, то неће ваљати и да ће се у породици десити неко зло. Ова појава је веома ретка и усамљена, али је, и поред тога, занимљива и карактеристична као функција и као тип подстрига прве дечје косе.

Одувек је придавана велика важност особи која ће извршити обред подстрига, односно шишаног кумства. Шишано кумство има посебну част и спада у духовно сродство првог реда. Отуда проистиче његова уска везаност са крштеним кумством. Полазећи од важне улоге кума у домаћем култу и његове дужности у битним моментима из тог култа, где свакако спада и прва стрижба дечје косе, видно је да је кум посредник између живих и покојних предака и он мора да буде сведок и главни учесник у свим променама и догађањима у породичним односима. Обредом подстрига, као обредом иницијације, уводи се дете у породицу и домаће култове, а посредством кума обавештавају се покојни преци о пријему новог члана у њихову кућну заједницу. Кум има хтонски карактер, што се може видети и из његове нераздвојне везе са светим Јованом. Улогу кума, као посредника живих и мртвих, Веселин Чајкановић види у називу сазвежђа на небу: „Кумовска слама”,¹⁹ по којој душе преминулих иду на небо. Кум, вршећи своју функцију, има везе са хтоничним силама и, као такав, има хтонски карактер.

Верује се да кум тачно зна које име треба дати детету и да његово име није воља самог кума, већ воља преминулих предака. Често су обред стријбе и ритуално давање имена детету састављани заједно, некада су вршени истовремено, некада истога дана када и сам обред крштења. Иако су радње стријбе и давања имена детету старије од крштења, оне су са гледишта старинске домаће религије важније.

Кум на обред стријбе обавезно доноси детету капу, која представља саставни део реквизита потребних за подстриг. Кумовска капа има функцију да кумчету буде амајлија, апотропајон, од оног момента када се саопшти име детета, па све дотле док је дете буде носило. Наравно да се настојало да се капа добијена на подстригу носи што дуже, јер је њена магијска улога омогућавала и осигуравала срећу, здравље и напредак подстриженика. Из веровања да преврнута одећа одгони демоне, вештице и зле силе, уобичајено је да се при обреду подстрига, односно при саопштавању имена детета од странс кума, преврне капа и на тај начин осигура дете од њихових насртаја и штетних утицаја. У току свечане гозбе кум саопштава присутнима које је име дао детету, уз претходно плаћање. Сви присутни стављају нешто од новца у детињу преврнуту капу, у чему учествују кум и родитељи. Прекрстивши се и ставећи новац у капу, кум стојећи саопштава име које је одабрао за своје

кумче пожелевши му, при том, здравље, напредак и сваку срећу у животу – и њему, и свима у кући у којој се сам обред спроводи. Кум, обично држећи здравицу, испија пиће, што прихватају и остали присутни.

Кум обично даје име детету по дану или празнику на који је оно рођено. Дете често добије име по неком свом претку. Рапије се дешавало да су се иста имена стално понављала у некој фамилији, што је, у неку руку, представљало правило и обавезу кума и потомака. Данас се у чачанском крају изобичајило давање имена детету на овакав начин. Деца добијају име много пре свечаног чина подстрига, па и самог крштења, углавном од стране родитеља или уз договор и сагласност са кумом.

Имајући у виду чињеницу да обред стрижење води порекло из старе многобожачке и паганске религије, када је коса посвећивана боговима и када се веровало да је човеку сва мудрост и снага у коси, овај се обред током дугог низа векова развијао тако да је све до недавно заузимао кључно место у животном циклусу јединке. Није ни чудо што га је пратила велика свечаност, често већа и од саме свадбе. Није постојало правило око избора дана када ће дете први пут бити шишано. Обично је тај дан домаћин одређивао произвољно. Свечано је позвао кума и остале госте, после чега су у кући настајале ужурбане припреме. Спремана су најбоља јела и пића. Домаћица је имала још једну јако велику обавезу – да припреми дарове за кума и остале госте. По величини и лепоти дарова за све присутне, а пре свега за кума, мерени су снага и економска моћ породице. Често су се мештани једног села утркивали ко ће припремити богатију трпезу и лепше дарове. У етнолошкој литератури и српском епосу среће се даривање у натуралијама и живој стоци, што у чачанском крају није познато. Најчешће, дарови, односно уздарја, изражавани су у одећи и обући, а ређе у накиту, или, пак, оружју и новцу. Присутни гости доносе дарове подстриженику, који се углавном састоје од одеће, обуће и новца. Кум дарује своје кумче капом и повцем, а кума неким одевним предметом.

Корени даровне капе леже у томе што је она у старини приношена на дар и жртву покојницима. Она представља и оличење мушкости и до скоријег времена је приношена на дар мушкој деци и имала је хтоничан карактер. Дешавало се да кум дарује кумче обредном хамајлијом, коју ће оно носити пришивену за одећу или пак капу. Даровна хамајлија је имала улогу да дете штити од злих сила и урока и да га спасе од сваког зла и несреће. Имајући у виду веровање о снази и заштитној улози хамајлије у нашем народу, дешавало се да се она носи доста дуго, па чак и целог живота.

Дарови и уздарја су имали улогу даровне жртве, чији корени сежу доста дубоко, у паганску религију. Даровна одећа, а пре свега обућа,

представља један од атрибута хтоничних божанстава и демона. Поред жртве, даровање је имало и сакрални значај – да се нађе куму, кумчесту и осталим присутним живим сродницима за потребе на овом свету. Тако дарови и уздарја времном добијају економску функцију, поред њиховог магијско-религијског карактера.

Одувек се настојало да се свечани обред подстрига дечје косе обави пре подне, док дан напредује – како би и дете расло и напредовало. Из веровања да само пре подне и сунце доноси срећу и напредак, проистиче и функција обреда, када се магијом желе осигурати добар живот и срећа детета. Из те жеље настојало се да се обред обави у оне дане који су, по народном веровању, сматрани срећним. Водило се рачуна и о оним данима и седмицама који су падали у првој четвртини младог месеца, који, према патријархалном народном веровању, важне за изузетно повољне, када, све што започне, добро напредује.²⁰

Први подстриг дечје косе изводи се најчешће на крају прве године живота. Верује се да, ако се дете не ошиша када напуни једну годину, може се ошишати тек са три, пет или пак седам година. Према народном веровању, дете не ваља шишати парне године живота. Међутим, слободно се може рећи да таквих случајева данас нема уопште. Дете се углавном шиша када напуни једну годину. Имајући у виду чињеницу да је сам обред био доста скуп, раније се дешавало да се стрижа одлаже и обави тек када дете напуни неколико година живота. Тако се догађало да се роди и друго дете, а да над првим још није спроведен обред подстрига. Некада је истога дана шишано и по неколико деце у истој кући, при чему се водило рачуна да број подстриженика не буде паран.

Полазћи од тога да подстриг представља замену прастарог обичаја крвне људске жртве духовима покојних предака, паганским идолима плодности и животне снаге, настојало се да број деце која се шишају и година њиховог живота буде непарни, јер, како је тврдио Милан Милићевић, непаран број је карактеристичан за култ мртвих.²¹ Данас се непаран број уобичава као срећан и везује се за срећне догађаје животног циклуса.

Као и трпеза припремљена за Бадње вече, славу и задушнице, тако и обредна гозба при подстригу дечје косе, поред гошћења присутних, има циљ да окупи и задовољи душе покојних предака, али и њихове божанске представнике. На гозби учествују и душе покојних предака, с тим што је њихово присуство невидљиво. Жртва у јелима, односно панспермија, веома је богата и разноврсна. Карактеристична је за култ предака. Главна обредна жртва од хране је погача, а од пића – вино. Погача има карактер жртве духовима покојних предака. Ова жртва се приноси у част

поштовања предака и култа паганских божанстава. Вино, поред улоге да окрени и задовољи присутне, има и ритуални и сакрални карактер. Вино се јавља као замена за крв и као принцип горњега света и живота. У оријенталној митологији бог спаситељ се јавља као проналазач вина.²² Випом се у току резања косе посипају дечја глава и маказе, са којих подстриженик поније коју кап. Ова појава има за циљ – ритуално причешће детета. Током дугог развоја људског рода паганска људска крвна жртва замењена је вином. Сипање вина преко маказа имало је циљ да заштити подстриженика од злих сила и урока, који ће се од оштрице уплашити и отићи далеко од детета.

Стрижба, као обред из домаћег обредног култа, обавезно се изводи у кући – на прагу или поред огњишта. Веровало се да душе преминулих предака боравс испод кућног прага и огњишта, па је због тога овај обред извођен управо на тим местима – како би им се принела жртва у коси и ткао стекла њихова наклоност. За време подстрига дете је окренуто према сунцу, као извору снаге и живота. Данас се углавном не води рачуна о месту на коме ће се детету резати коса. Дешавало се да се подстриг врши на ћебесту, чији су прави разлози давно заборављени. На основу аналогне магије, народ ову појаву тумачи тако да детету коса буде густа као ћебе.²³

Обред резања косе спроводи сам кум. Некада му помаже још једна особа, која се, у току обреда а и после њега, зове прикум. Углавном, коса се сече маказама, које се могу окитити цвећем. Кум устане, прскрсти се и каже да у име бога и светог Јована шиша своје кумче. Најпрв одсече прамен косе изнад чела, позади са темена, па онда изнад десног и изнад левог ува. Уколико дете има малу косу, обично се шишање и заврши са ова четири одсечена прамена, а уколико је у питању већа коса, кум настави шишање док је кроз ошиша. Дешава се да остатак косе после кума ошиша неко други, обично мушкарац, истог или неког другог дана.

Обичај да се дечја коса реже на четири места, у облику крста, доста је стар. Претпоставља се да се ова појава среће одмах по пријему хришћанства од стране нашег народа, чиме је овај прастари обред добио хришћанско обележје. Међутим, имајући у виду чињеницу да је облик крста био познат доста пре Христа, може се претпоставити да унакрсно резање косе води порекло још из предхришћанског периода.²⁴ Појава да се и код муслимана сече коса у облику крста указује на њено или предхришћанско порекло овог обичаја или на очувани континуитет спровођења подстрига из времена њихове припадности хришћанској цркви, односно из времена пре преласка у ислам.

Након сечења косе, кум диже своје кумче увис, изнад себе, што има да симболизује брзи раст и напредак детета, чиме је испуњена њена магијска намена. Дечја коса се улепи у восак и ставља у капу коју је донео кум. Обично, док ово ради, кум благосиља дете желећи му дуг живот, здравље и сваку другу срећу. Косу обично чува дететова мајка на посебном месту. Током времена судбина одсечене косе је мењана. Некада је стављана на неку гресу на тавану или негде поред оцака, јер се веровало да на овим местима радо боравс душе покојних предака и демони уопште. Одсечена коса на тавану представља жртву паганским боговима, који често, према патријархалном веровању, долазе прско крова и тако штите подстриженика од зла и несреће, старајући се о његовом напретку. И сам оцак има функцију антропоморфног идола и у вези је са огњиштем, где пребивају домаћи лари.²⁵

На основу народног веровања да сваки одвојени део човечијег тела и даље чини целину и доживљава судбину исту као и цело тело неке јединке, настојало се да се, на основу преносне магије, обезбеди сигурно и скровито место где ће бити чувана детиња коса. Могло се десити да, ако косу нађе неко зло или падне у руке демона и злих бића, и сам сопственик доживи исту или сличну судбину. Због тога је одрезаној коси придавана велика важност, па се настојало да се осигура и заштити. Веома је честа појава да се прва одрезана коса ставља на одређене биљке, које имају магијско-религијску улогу. Орах је дрво које у култу мртвих има велики значај. Често се догађа да се дечја коса ставља управо на орах, као жртва покојним прецима, чиме се осигурава њихова наклоност. Међутим, у чачанском крају далеко је учесталија појава да се одрезана дечја коса ставља на дрво, граб или неко друго родно дрво (нека воћка, ружа, јоргован), чиме се, путем аналогне магије, желс обезбедити здравље, снага и општи напредак подстриженика.

Веома су различита схватања у нашем народу у вези поступка са одсеченом косом. Јављају се чак контрадикторна мишљења. Једни сматрају да косу детета треба брижљиво чувати, а други – да је треба уништити. До стварања ових разлика долази у веома кратком периоду. Мишљења о чувању прве одрезане дечје косе су различита и зависе од индивидуалног схватања сврхе њеног чувања. У већини случајева није временски одређено до када се чува одрезана дечја коса.

Слично, као и код обреда крштења, тако и код подстрига дечје косе веровало се да је добро ако дете заплаче. Уколико плач изостане, то се сматрало рђавим знаком. Обично тада кум удари дете, а сврха тог обредног шамара је да дете заплаче,²⁶ што је давало знаке здравог и дугог живота детета.

Поред даривања подстриженика од стране кума, када је новчић стављан у обредну капу, у литератури се среће занимљив облик даривања, а то је када шишани кум баца сребрни новчић у неку посуду напуњену водом.²⁷ Вероватно да се ова појава јавља на основу аналогије да вода има хтоничан карактер. Вода за богове и душе покојника има изузетно велику привлачну улогу, тако да се овим поступком желела постићи њихова наклоност и заштита. У чачанској околини, поготово у новије време, пије сусретан овакав начин даривања подстриженика.

У етнолошкој науци позната је чињеница да демони воле игру. Полазећи од тога, у току обрета подстрига прве дечје косе била је уобичајена појава да се, поред обредног певања, игра коло. Ово је имало забавну и религијско-магијску функцију. Обредним играњем се настојало да се душе покојних предака, демони и божанства дозову да дођу и учествују на гозби и весељу – како би се стекла њихова благонаклоност према подстриженику. Преминули преци из куће у којој се обавља подстриг морају бити умољени или, пак, натерани да пристану на ново стање и присуство још једног члана у њиховој заједници.

Шишани кум, обично својом кратком молитвом, прецима подстриженикове куће ставља до знања увођење новог члана у родовске мистерије и домаћи култ.²⁸ Истовремено те речи и радње имају циљ да поплаше демоне и зла бића и да их одагнају.

У чачанској околини често се могла срести појава да прво обредно шишање, осим кума, изводи детињи ујак. Ова појава у етнологији је позната као авункулат. Реч је о прастарој друштвеној појави, код које ујак, односно мајчин брат, заузима веома важан положај и место у животу детета. Ујак је имао патронат и власт над сестрином децом. Ова појава има веома дубоке корене, који сежу чак у период матријархата или, пак, најраније у период преласка из матријархата у патријархат. Очигледно је да су се трагови авункулата одржали све до данас. У прилог овој тврдњи поменућемо само једно неписано, али опште познато и прихваћено правило, а то је да улога старога свата у свадбеном обреду припада обавезно или углавном ујаку. У прелазном периоду, који је трајао јако дуго, из патријархата у матријархат, неограничену власт, па и одговорност према деци, имао је њихов ујак. Овај прастари обичај подстрига дечје косе од стране ујака задржао је дугим низом векова своју примарну форму све до данашњих дана. Већина испитаника тврди да први подстриг дечје косе треба да изврши ујак, јер се тако „ваља”. Може се чак претпоставити и то да ујак шиша свог сестрића и из жеље да се преносном магијом обезбеди да дете личи на мајчину фамилију.

Некада дете може ошишати, осим кума и ујака, и нека друга особа, углавном мушкарац. Једино се мора водити рачуна да та особа буде

здрава и да има добру и густу косу – како би и сам подстриженик био папредан у сваком погледу.

Обред стриже дечје косе очувао се и до данас. У еволутивном смислу подстриг се мењао и модификовао, што је посебно изражено у новије време. Постепено, стрижба је губила свечарски карактер, све се више христијанизовала и временом елементе из свог обреда предавала крштењу. Појава када свештеник на крштењу детета одсеца по прамен косе у виду крста представља континуитет у магијско-религијским радњама везаним за обред стриже. Данас улога кума у обреду стриже све више губи на снази и значају, јер дете, када напуни годину дана живота, може ошишати било која друга особа, која има дугу и густу косу. Насупрот овоме обичају, улога кума при крштењу детета и његовом увођењу у хришћанску религију и друштвену заједницу његових родитеља све више расте и заузима кључно место у религијско-магијским радњама.

У чачанској околини у народу влада мишљење да дете не треба и не ваља шишати док напуни годину дана живота. Чак се сматра грехом одсећи детету и најмањи прамен косе пре његовог рођендана.

Изузетно, пре навршене године, косу може и сме одсећи свештеник у току религијске радње крштења. Као и код обреда стриже, одсечену косу на крштењу свештеник или кум улепе у восак. Детиња мајка ову косу чува као успомену на тај свечани хришћански догађај. Правила која владају у вези поступка са одрезаном косом при обреду крштења иста су као и правила везана за подстриг дечје косе. И ова чињеница иде у прилог тврдњи да су се ова два свечана обреда међусобно прожимала, допуњавала, христијанизовала, па и паганизовала.

Поред сличности и узајамне повезаности обреда стриже и крштења, позната је и њихова нетрпељивост и контрадикторност. Посебно неслагање са елементима обреда подстрига и неких од начина на који је тај обред спровођен, изражавала је Српска православна, па и римокатоличка црква. Хришћанска црква, и поред тога што је несвесно прихватала неке паганске елементе из овог обреда, само шишано кумство и кумство на раскрсници осуђивала је и прогањала. Црква се посебно противила склапању шишаног кумства од стране иноверника.

Шишани кум, као кумчетов заштитник, често је имао улогу родитеља. Кумство као вештачко и духовно сродство је трајног карактера између окупљених сродника. Кумство постоји све док су кум и кумче живи. У народу се каже: „Умрло кумче, престало кумство”.

Уколико се обред подстрига и обред крштења спроводи независно један од другог, није правило да шишани и крштени кум буде иста особа. Дешава се чак обрнуто, тако да дете често има два кума – шишаног и

крштеног. Ова појава је имала и социоекономски карактер – већим бројем кумстава склапана су бројна пријатељства и међусобно делило више дарова и уздарја. Данас код склапања шишаног кумства доминирају економски мотиви потискујући магијско-религијске, који су доминирали у прошлости. Друштвени мотиви су једнако доминантни и сада и раније. Жеља за склапањем што већих и богатијих пријатељстава је трајна и увек присутна.

Занимљиво је сада, бар укратко поменути, још једну улогу подстрига дечје косе. У етнолошкој науци Нидерле и Нико Жупанић истицали су естетско-антрополошки, односно „расно хигијенски мотив”.²⁹ Свакако, ова појава је значајна, али не и примарна. Она представља једну од компонената ове магијско-религијске појаве. С обзиром да примитиван човек не познаје хигијену, хигијенска улога овог обреда долази у каснијем историјском развоју и има секундаран карактер. Примарно значење овог обреда има магијско-религијска и ритуална функција.

Веома је стара појава стављања обредног венца од свежег цвећа на главу детета у току обављања подстрига, што је детету требало да обезбеди и осигура дуг живот. Позната је и појава резања дечје косе у виду венца.³⁰

Првобитни примарни карактер овог обреда био је жртвовање деце, обично првог детета, духовима покојних предака или паганским идолима плодности. Овај обред има примарни матрилокални карактер. Вероватно да је у првобитној заједници било људских жртава духовима предака и паганским идолима, са циљем да се остатку људске заједнице обезбеде заштита и спокојство. Временом људску жртву је мењало жртвовање појединих делова тела, где спада и жртвовање одрезане косе, као најбезболније жртве. Чињеница да је у првобитној људској заједници било групног жртвовања, указује на континуитет и везу са данашњим обредом подстрига неколико деце истога дана и на истом месту.

Може се закључити да све до сада поменуте аналогije сачињавају саставни део физиономије подстрига са којим се налазе у тесној и нераскидивој вези. Део тих појава је стар, потиче из паганског времена и жртвовања деце духовима предака. Друге појаве су настале касније као замена жртвовања деце. Стрижба се, дакле, појавила и развила у један доста велики обред као замена за људску жртву.

НАПОМЕНЕ

1. Тихомир Ђорђевић, „Коса у Јужних Словена”, „Народна старина”, Загреб, 1926.
2. Исто, 22.
3. Исто, 22.
4. Исто, 23.
5. Петар Влаховић, „Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије”, Београд, 1972, 25.
6. Веселин Чајкановић, „Мит и религија у Срба”, Београд, 1973, 163.
7. Исто, 163.
8. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 245.
9. Исто, 245.
10. Исто, 246.
11. Исто, 138.
12. Исто, 147-152.
13. А. Васиљевић, „Стрижње”, „Братство”, књ. VII, с. 275.
14. Веселин Чајкановић, „Мит и религија у Срба”, Београд, 1973, 162.
15. Митар С. Влаховић, „О кумству у Колашину на Ибру”, „Братство”, књ. XXIX, Београд, 1938, 146.
16. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 147.
17. Исто, 151.
18. Исто, 152.
19. Веселин Чајкановић, „Мит и религија у Срба”, Београд, 1973, 163.
20. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 238.
21. Милан Ђ. Милићевић, „Живот Срба сељака”, СЕЗ, бр. I, Београд, 1894, 52, 54.
22. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 230.
23. Исто, 234, 235.
24. Исто, 234.
25. Исто, 238.
26. Жарко Трешћепанин, „Представа о детету у српској култури”, Београд, 1991, 195.
27. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 230.
28. Исто, 234.
29. Исто, 240.
30. Исто, 241.

PARRAINAGE INSTITUÉ PAR LA COUPE DE CHEVEUX D'ENFANTS

La coutume de coupe solennelle de cheveux d'enfants est très ancienne. Elle remonte à un passé très lointain. Son origine est à rechercher dans les religions païennes où l'on attachait une très grande importance aux âmes des défunts. On croyait qu'après la mort l'âme d'un défunt ne s'en allait pas loin de sa maison, si bien qu'elle pouvait suivre les événements qui s'y passaient. D'où le soin d'être dans les bonnes grâces des âmes des défunts ou des idoles adorées, pour s'assurer leur bienveillance et leur protection. Au début on leur sacrifiait les enfants, généralement le premier-né, et ce n'est que plus tard que l'immolation des enfants fut remplacée par celle de leurs cheveux.

Le rite de coupe solennelle des cheveux d'un enfant se déroulait en présence du parrain et de la famille de l'enfant. Le parrainage ainsi institué est estimé à l'égal de celui établi par le baptême. Il arrive que le parrain qui tient l'enfant sur les fonts baptismaux et celui qui lui coupe les cheveux soient la même personne. Le parrainage est une parenté spirituelle, de sorte que, par l'intermédiaire du parrain, le lien entre l'enfant dont celui-ci a coupé les cheveux et les âmes des ancêtres défunts se resserre.

La cérémonie de coupe de cheveux a lieu au cours de l'année impaire de la vie de l'enfant. A cette occasion on fait une bonne chère. Le parrain coupe les cheveux de son filleul à quatre endroits qui forment la croix. Ces cheveux sont étalés sur de la cire molle et gardés par la mère de l'enfant.

Cette coutume, presque totalement abandonnée de nos jours, a été intégrée au rite chrétien de baptême.

Snežana Šaponjić-Ašanin